

ŚWIADOMOŚĆ JĘZYKOWA I NARODOWA GRUZINÓW

Słowo *naród* wywodzi się z łacińskiego słowa *natio*, a to z kolei – od *nascore*, czyli *rodzić się*: „nacja, lud, stp. plemię, lud, pokolenie, ród, rodzina, krewni. Naród to wszystko co się narodziło, urodziło, obrodziło” (SEJP 2005, 352). Na włoskich uczelniach w epoce średniowiecza słowa *natio* używano na określenie wspólnoty studentów mówiących tym samym językiem, pochodzących z tego samego kraju (Bydyta-Budzyńska 2010, s. 23).

Według *Słownika języka polskiego* pod redakcją M. Szymczaka naród to: „trwała wspólnota ludzi utworzona historycznie, powstała na gruncie wspólnoty losów historycznych, kultury, języka, terytorium i życia ekonomicznego przejawiająca się w świadomości narodowej jej członków” (SJPSz II 2005, s. 285). Zaczęliśmy od definicji słownikowych, konstatujących powszechne rozumienie pojęć, ale równie ważne są dla nas definicje naukowe. A. Kłoskowska pisze:

potoczne koncepcje narodu nie są całkowicie jednolite. Zależą od momentu historycznego, tradycji i aktualnej sytuacji danej zbiorowości narodowej, poziomu jej oświaty i postaw etnicznych. W rozumieniu potocznym dominuje jednak ujmowanie narodu, jako zjawiska naturalnego, wynikłego z naturalnego charakteru więzi opartej na wspólnocie pochodzenia i wspólnocie ziemi, terytorium. To przekonanie ma postać wiary, czasem bardzo silnie przeżywanej, czasem spychanej na margines świadomości (Kłoskowska 1996, s. 15).

Według autorki „naród w przeciwieństwie do państwa jest zbiorowością społeczną o charakterze kulturowej wspólnoty. To określenie może posłużyć jako jego najkrótsza i wstępna definicja” (Kłoskowska 1996, s. 24). U. Altermatt opisuje problematykę narodu, państwa, etniczności na przykładach różnych państw i zadaje pytania:

¹ gvantsa.kobakhidze@gmail.com

dla czego Portugalia jest państwem narodowym, a Katalonia – jeszcze – nie? Dlaczego państwem narodowym jest Szwajcaria, a Siedmiogród (Transylwania) nie? Dlaczego Węgrzy na Słowacji i Ukrainie, w Rumunii i Wojwodinie czują się częścią narodu węgierskiego, a włoskojęzyczni Szwajcarzy nie czują się częścią narodu włoskiego? Dlaczego w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych Republikę Federalną Niemiec i Niemiecką Republikę Demokratyczną uważano za dwa państwa jednego narodu niemieckiego? Dlaczego bośniaccy muzułmanie w regionie Sandzaku są narodem, a sąsiedni muzułmanie w serbskiej części Bośni tylko wspólną religijną? (Altermatt 1998, 26).

Jednoznaczna odpowiedź na te pytania jest trudna. Autor próbuje wyjaśnić pojęcie *naród* i pisze, że w wielu językach wiąże się z nim niejedna niejasność i wątpliwość. Jego zdaniem słowo *naród* swe konkretne znaczenie uzyskuje dopiero w kontekście historyczno-kulturowym: „Kwestia państwa ma zasadnicze znaczenie nawet wtedy, gdy odniesienie do państwa jest charakteryzowane w negatywny sposób – przez brak państwa. Można odnieść wrażenie, że za naród uznaje się tylko ten lud, który ma swe państwo” (Altermatt 1998, s. 36). Takimi krajami, które łączą naród z państwem są – zdaniem autora – Francja, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone i Szwajcaria. Naród w tych przypadkach jest rozumiany jako polityczna wspólnota obywateli. Kraje, które łączą naród z kulturą, to np. Niemcy i Włochy – tam wobec braku wcześniej wspólnego państwa poczucie przynależności opierało się właśnie na języku i kulturze. Wynika z tego, że narody możemy podzielić na narody państwowe i narody kulturowe: jeden formuje się na podstawie już istniejącego państwa, a drugi wywodzi od pojęcia etnicznego (Altermatt 1998, s. 36–37).

W języku gruzińskim słowo *naród* to *eri* (gruz. ერი), czasami używa się również słowa *nacja* (gruz. ნაცია)². W gruzińskich słownikach nie znajdzie się ani opisu, ani różnicy między tymi słowami, raczej są one używane jako synonimy. Na stronie Prawosławnego Centrum Teologicznego im św. Apostoła Pawła można przeczytać, że „naród, czyli nacja, jako socjalno-polityczny fenomen, i nacjonalizm, czyli idea narodowości, kształtował się w XIII wieku”³. Podobnie w opracowaniu Hobsbawma *Nations and Nationalism since 1780: Programme,*

² Gruziniński naród (ქართველი ერი), gościnny naród (სტუმართმოყვარე ერი), ruch narodowy (ეროვნული მოძრაობა), ruch nacjonalistyczny (ნაციონალური მოძრაობა).

³ Gruziniński naród i chrześcijaństwo, <http://www.orthodoxtheology.ge/%E1%83%A-5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A-%E1%83%98-%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%98-%E1%83%93%E1%83%90-%E1%83%A5%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%9C/> [dostęp: 30.09.2019].

Myth, Reality w wersji gruzińskiej słowa *naród* i *nacja* są używane jako synonimy⁴. Niekiedy zdarza się jednak, że bywają one rozgraniczane, np. według P. Guguszwilliego słowo *naród* ma bardziej etno-kulturowy charakter (*ethnos* – pochodzenie), a *nacja* – polityczno-terytorialny (np. państwo); autor wskazuje, że nie można ich używać jako synonimów⁵. Gruziniński *Słownik edukacji obywatelskiej* (2005, s. 283) naród definiuje w dwojaki sposób:

1. Wspólnota ludzka, związana wspólną historią i mitami oraz obszarem historycznym;
2. Wspólnota, historycznie ukształtowana, która ma mocne poczucie jedności ze wspólnym terytorium, językiem, współżyciem ekonomicznym i kulturowo-psychologicznym (w tym charakter narodowy, samoświadomość, zainteresowania i sposób życia).

W Związku Radzieckim korzystano ze stalinowskiego rozumienia pojęcia *naród*⁶, które składało się z czterech komponentów: „naród jest stabilną wspólnotą ludzi, która powstała historycznie na gruncie wspólnoty języka, terytorium, życia gospodarczego i charakteru psychicznego, objawiającego się we wspólnocie kultury”⁷. W ten sposób Stalin wykluczył z narodu Żydów, niemających wówczas wspólnego terytorium i życia ekonomicznego (Bydyta-Budzyńska 2010, s. 54–55). Czy te cztery komponenty wystarczą, żeby określić wspólnotę jako naród? Istnieją dwie teorie dotyczące pojawienia się narodów: prymordialistyczno-kulturowa (ang. *primordial* – pierwotny) oraz historyczno-państwowa. Jak pisze J. Tambor (2008, s. 48), oba typy narodów mają podstawowe wyznaczniki: naród kulturowy „formuje się bez państwa; opiera się na języku i kulturze; odwołuje się do pochodzenia; wynika z czynników naturalnych jako determinujących przynależność narodową; przynależność jest przypisana („przeznaczona”); język jest jednym z najistotniejszych determinant narodowych”; z kolei naród państwowy „kształtuje się w już istniejącym państwie; jest rozumiany jako polityczna wspólnota obywateli; opiera się na pojęciu obywatelstwa; utożsamia się z ludem, państwem i rządem; ignoruje różnice etniczne; przynależność może stanowić akt wyboru; używanie języka jest słabo zdeterminowane”.

⁴ Z angielskiego na gruziński tłumaczył Sandro Gabisonia (Ilia State University Press, Tbilisi 2012).

⁵ *Naród*, https://simartle.wordpress.com/2010/09/24/eri_natio [dostęp: 30.09.2019].

⁶ W niektórych tłumaczeniach zamiast słowa „naród” używano „nacja”.

⁷ Stalin defined a nation as an “historically constituted, stable community of people, formed on the basis of a common language, territory, economic life, and psychological make-up manifested in a common culture”. <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1913/03a.htm> [dostęp: 30.09.2019].

Ciekawe jest angielskie znaczenie słowa *naród*, czyli *the nation*. Ma ono nacechowanie bardziej polityczne niż etniczne, gdyż w słowniku *Cambridge Dictionary* czytamy następującą definicję: naród to „a country, especially when thought of as a large group of people living in one area with their own government, language, traditions, etc.” – kraj, w którym mieszka duża grupa osób na jednym obszarze terytorialnym z własnym rządem, językiem, tradycjami itp.⁸ W języku niemieckim słowo *naród* często oznacza świadomy politycznie lud (*Volk*), który „wprawdzie formuje państwo, ale nie musi być z nim tożsamy. Do narodu niemieckiego należy każdy, kto mówi językiem niemieckim i wywodzi się z kręgu kultury niemieckiej. W Niemczech o obywatelstwie państwowym decyduje drzewo genealogiczne, a nie miejsce urodzenia” (Altermatt 1998, s. 331).

Czas rozpoczęcia procesu kształtowania się narodów nie jest do końca określony – istnieją różne teorie na ten temat. Według historyka Marca Blocha (1981) początki tego procesu miały miejsce w XII i XIII wieku, wpłynęły zaś na niego wyprawy krzyżowe. Charles Tilly (1975) za początek powstawania narodów uważa wiek XV i łączy go z polityką centralizacyjną państwa. Według Kłoskowskiej naród kształtował się w epoce odrodzenia i reformacji, kiedy dokonano przekładów Biblii na języki narodowe i nastąpił rozwój piśmiennictwa narodowego oraz kultur narodowych. Niektórzy z badaczy i działaczy uważają, że narody powstawały w czasie kapitalizmu (Benedict Anderson, Józef Stalin). Istnieje również nowoczesna teoria dotycząca wyodrębniania się narodów, która za okres ich powstania w Europie uznaje XIX wiek, wiążąc go ściśle z wydarzeniami rewolucyjnymi, a dokładniej z rewolucją francuską oraz rozwojem feudalizmu (Budyta-Budzyńska 2010, s. 23–25). Jeszcze inni wskazują na XVIII wiek; według nich naród nie jest naturalnym i niezbędnym elementem tworzącym społeczeństwo i historię, tylko nowoczesnym zjawiskiem, produktem kapitalizmu, biurokracji i świeckim utylitaryzmem (Smith 2009, s. 10).

A. Japaridze pisze, że w Gruzji istnieją dwa różne podejścia do kształtowania gruzińskiego narodu. Według niego pierwsza teoria funkcjonowała do drugiej połowy XIX w., a druga formowała się w XIX–XX w. w czasach Imperium Rosyjskiego oraz w Związku Radzieckim. Według pierwszej teorii wschodnia i zachodnia część Gruzji była przed naszą erą już *ethnosem*⁹ ze wspólną historią i religią, dlatego mogła w IV–III w. p.n.e. utworzyć jeden wspólny naród. A. Japaridze wspomina, że opierając się na wcześniejszych danych, od króla Farnawaza I¹⁰ do

⁸ Cambridge Online dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nation> [dostęp: 30.09.2019].

⁹ Grec. *ethnos* – plemię, lud. Termin ten jest często używany w źródłach gruzińskich.

¹⁰ Gruz. ფარნავაზი I, (po persku *farna* oznacza chwałę). Pierwszy król Gruzji (w niektórych źródłach drugi) w IV w. p.n.e., dzięki któremu Gruzja się zjednoczyła.

Wachtanga I Gorgasalego¹¹, czyli od IV w. p.n.e. do VI w. n.e., kształtowały się: jeden naród, jedna wspólna historyczna świadomość, wspólna kultura (najpierw oparta na kultach, później od IV w. na chrześcijaństwie, wspólnym języku, piśmiennictwie), zbiorowe poczucie ojczyzny, solidarność – wspólnota kulturowa (Japaridze 2008, s. 18–19). W. Materski wspomina, że historia państwa gruzińskiego sięgała X w., a odrębności narodowe – głębokiej starożytności. Jego zdaniem proces jednoczenia ziem gruzińskich w organizm państwowy przebiegał mniej więcej w tym samym czasie co w wypadku Polski (Materski 1994, s. 9). I. Dżawachiszwili, gruziński historyk i językoznawca, uważał, że przed naszą erą Gruzini stanowili silny naród – wspólnotę narodową. Takie podejście nie było popularne za czasów rządu radzieckiego, gdy uważano, że nie można mówić o wspólnocie Gruzinów, skoro gruzińscy feudałowie byli właścicielami swojego obszaru i walczyli przeciw innym feudałom i królowi (Japaridze 2008, s. 20).

W drugiej połowie XX w. kształtowała się kolejna teoria opracowana przez ormiańskiego językoznawcę Kerovbe Patkaniana oraz gruzińsko-radzieckiego językoznawcę Nicholasa Marra. Według niej mieszkańcy zachodniej Gruzji są oddzielnym ethnosem, który kształtował się na podstawie królestwa Kolchidy, a wschód Gruzji jest oddzielnym ethnosem kształtującym się na bazie królestwa Iberii (późnej królestwa Kartlii)¹². Te dwie kultury asymilowały się w IX–X w. – i tak kształtował się naród gruziński. Funkcjonują zatem w tej kwestii dwie podstawowe przeciwne teorie: 1. wschodnia i zachodnia Gruzja są różnymi ethnosami; 2. wschód i zachód Gruzji stanowią jeden ethnos i naród (Japaridze 2008, s. 21).

Podsumowując, trudno sformułować jedną i właściwą definicję oraz wskazać początki formowania się narodów, tak aby były one akceptowane przez wszystkich. Jeśli przyjmie się kulturową definicję narodu, to rodzi ona poważne konsekwencje polityczne – i odwrotnie (Budyta-Budzyńska 2010, s. 18).

Altermatt opisuje dwa warianty przynależności, w których ważną rolę odgrywają państwo i naród. Państwo narodowe opiera się na zasadzie terytorialnej, więc łatwiej jest identyfikować osobę: kto urodził się na terytorium danego państwa lub na stałe tam mieszka, należy do zamieszkującego je narodu. W tym przypadku państwo i naród są tożsame. Drugi wariant jest bardziej skomplikowany: państwo i naród już nie są tożsame. Tożsamość jednostki jest określana przez jej przynależność do wspólnoty językowej czy religijnej. Jednostka może być obywatelem danego państwa, ale mieć inną narodowość (Altermatt 1998,

¹¹ Gruz. ვახტანგ I გორგასალი (po persku *gorgasal* oznacza głowę wilka) – król w latach 449–502/522, założyciel stolicy Gruzji, Tbilisi.

¹² Na zachodzie dzisiejszej Gruzji w VII–VI w. p.n.e. kształtowało się królestwo Kolchida, znane z mitologii miejsce wyprawy Argonautów. Trochę później, w IV–III w. p.n.e., na wschodzie dzisiejszej Gruzji kształtowało się królestwo Iberia. Gruzja jest krajem, który stworzono z połączenia tych dwóch królestw.

s. 45–46). Według A. Kaganiec-Kamińskiej (2008, s. 72–73) tożsamość narodu to „zbiór przekonań, wyobrażeń i sądów zbiorowości narodowej o samej sobie, który powstaje w oparciu o pewne treści kulturowe i sytuację społeczno-polityczną oraz gospodarczą tej zbiorowości i w wyniku odniesienia jej do innych grup („oni”)”. Na podstawie tej definicji można stwierdzić, że istnieją różne perspektywy relacji między Gruzją a jej istnieniem w świecie, które mogą mieć wpływ na kształtowanie tożsamości. Relacje te można rozpatrywać m.in. na płaszczyznach:

- terytorialnej – według Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej (KSNG) Gruzja należy do Azji (*Nazewnictwo...* 2005), a według słownika Cambridge (1995) – do południowo-wschodniej Europy;
- kulturowej – kim czują się Gruzini: Europejczykami czy Azjatami;
- politycznej – Gruzja identyfikowana całościowo wraz z Osetią Południową i Abchazją vs Gruzja bez Osetii i Abchazji;
- ekonomicznej – w dawnych czasach istnienie jedwabnego szlaku¹³, a współcześnie funkcjonowanie jako kraj tranzytowy.

Tożsamość gruzińska kształtowała się pod wpływem tradycji greckiej, rzymskiej, perskiej, mongolskiej, tureckiej, rosyjskiej, radzieckiej – a więc związanej z krajami, przez które Gruzja była wielokrotnie okupowana (nie licząc Związku Radzieckiego – tę relację trzeba rozpatrywać inaczej). Władcy tych krajów i imperiów dążyli do podporządkowania sobie Gruzji na swój sposób. Jest to znaczące, gdyż w kształtowaniu się narodu niezwykle istotną, jeśli nie najważniejszą, rolę odgrywają język i religia, jak również historia, terytorium, poczucie świadomości narodowej oraz tradycja (Bierzyńska-Sudoł 2013, s. 17). Na przestrzeni lat Gruzja wielokrotnie zmieniała swoje terytorium, jednak – co ważne – umiała wykształcić silne poczucie swojej tożsamości.

W kształtowaniu tożsamości narodowej dużą rolę odgrywają różne wartości, a ich świadomość, czyli własne procesy myślowe, jest niezwykle ważna. Według *Słownika współczesnego języka polskiego* pod redakcją B. Dunaja świadomość to „stan psychiczny, w którym człowiek zdaje sobie sprawę z tego, co się dzieje; stan czuwania, przytomności” oraz „Zdolność do krytycznej, obiektywnej oceny rzeczywistości i umiejętność ustosunkowania się do niej, określenie w niej swojego miejsca; wiedza o swoim istnieniu, o własnych czynach oraz o świecie zewnętrznym: świadomość klasowa, narodowa, społeczna” (SWJP 1996, s. 1112). Burszta wspomina, że w Polsce proces kształtowania świadomości narodowej zależał od różnych faktorów historycznych, między innymi od zaborów. Spo-

¹³ Dawna droga handlowa łącząca Chiny z Europą i Bliskim Wschodem; wiodła m.in. przez Gruzję.

łeczność polska składała się z obywateli różnych państw, narodów i grup etnicznych – granice między nimi nie były wyraźne (Burszta 2004, s. 154–155). Altermatt (1998, s. 330) pisze, że jeśli świadomość narodowa kształtowała się w już istniejącym państwie, to pojęcie narodu ma polityczny charakter, a narodowość była tożsama z obywatelstwem danego państwa. Z kolei tam, gdzie świadomość narodowa nie opiera się na istniejącym państwie, narody odwołują się do takich kryteriów, jak: wspólne pochodzenie, wspólny język, wspólna kultura.

Warto przyrzeć się badaniom, które przeprowadziło Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) w 2005 r. Zapytano w nim, jakie cechy Polacy uważają za decydujące o przynależności do narodu polskiego, prosząc o wybranie dwóch najważniejszych spośród podanych kryteriów (*Tożsamość...* 2005, s. 2). Najwięcej osób odpowiedziało, że za Polaka można uznać osobę, która:

- sama czuje się Polakiem (69% odpowiedzi);
- jest obywatelem polskim (34%);
- ma polskie pochodzenie (25%);
- mieszka na stałe w Polsce (23%);
- mówi po polsku (20%);
- jest katolikiem (14%).

Zaprezentowane wyniki badania prowadzą do ciekawych wniosków i pokazują perspektywę myślenia polskich obywateli. Mimo dużych trudności z odpowiedzią na to pytanie większość ankietowanych uznała, że Polakiem jest ten, kto czuje się Polakiem. Co trzecia osoba uważa, że o przynależności do narodu polskiego decyduje posiadanie polskiego obywatelstwa, a co czwarta – że rozstrzygające jest polskie pochodzenie, tj. co najmniej jeden z rodziców powinien być Polakiem. Katolicyzm, miejsce zamieszkania oraz znajomość języka polskiego nie są tak ważne jak poczucie polskości, tożsamość.

Gruzińskie instytucje państwowe ani inne organizacje nie podejmowały podobnych badań w odniesieniu do Gruzinów. W latach 2017–2018 podjęłam się samodzielnego przeprowadzenia takiego badania. Zadałam 48 osobom (50% kobiet, 50% mężczyzn) pytanie: *Jakie cechy (jaką cechę) powinna mieć osoba, którą można uznać za Gruzina?* Uczestnicy badań mogli sami zaznaczyć odpowiedzi. Respondenci pochodzili prawie z całej Gruzji: ze wschodniej i zachodniej części oraz z Tbilisi.

Najwięcej osób (choć tylko 12, czyli 25%) odpowiedziało, że prawdziwy Gruzin musi przede wszystkim kochać ojczyznę. Temat religii był ważniejszy dla mieszkańców gór i regionów, które nie dzielą granicy z innym państwem. Region Adżaria (graniczący z Turcją i zamieszkały przez najwięcej muzułmanów w całej Gruzji) był bardziej tolerancyjny, ponieważ pochodzący z niego respondenci uważali, że niekoniecznie człowiek musi wyznawać prawosławie, aby uznać go za Gruzina. Bycie gościnnym jest jednym z najważniejszych

Rycina 1. Autostereotypy wśród Gruzinów (oprac. własne)

komponentów kultury gruzińskiej (ale tylko 9 osób zaznaczyło tę cechę). Gościnność jest w Gruzji tak istotna, że nawet jeśli gościem jest wróg, musi on zostać odpowiednio przyjęty. W szkole często prowadzi się dyskusję poświęconą gościnności. Dla uczestników badania równie ważne jak gościnność było podtrzymywanie gruzińskich zwyczajów (9 osób) i tradycji (7 osób).

Bycie Gruzinem to według respondentów bycie kimś wyjątkowym, dlatego zwykle wskazywano tylko pozytywne cechy. Poza wyżej wymienionymi zaznaczono następujące odpowiedzi: *urodzić się i wychowywać się w Gruzji, mieć gruzińskie imię i nazwisko, kochać zamieszkiwany region, mieć gruzińskie geny, być grzecznym, wiedzieć, jak się zachowywać w towarzystwie, być kulturalnym, mówić po gruzińsku, mieć charakter wojownika, być tolerancyjnym, szanować innych, być sprawiedliwym, lubić pomagać innym, brać udział w rozwoju kraju, kochać ludzi, być wiernym, dbać o innych, doceniać rodzinę, być sumiennym*. Zdarzyło się też kilka negatywnych odpowiedzi: pojedyncze osoby wskazały na *bycie leniwym, bycie upartym i bycie chaotycznym*.

Wskazane przykłady odzwierciedlają subiektywne podejście Polaków i Gruzinów do polskości czy gruzińskości, ponieważ trudno obiektywnie zbadać i określić cechy składające się na tożsamość. Aby ustalić, kogo uznamy za Polaka czy Gruzina, trzeba najpierw wyróżnić, co ich obiektywnie identyfikuje. Majcherek (2009, s. 156) uważa, że taka identyfikacja była kiedyś łatwiejsza (Kaszuba mówi po kaszubsku, Żyd jest wyznawcą judaizmu itp.); obecnie jest to nieporównanie trudniejsze.

Biorąc pod uwagę różne definicje narodu i tożsamości oraz indywidualne podejście, można stwierdzić, że język jest jednym z najbardziej wyrazistych czynników poczucia tożsamości i identyfikacji narodowej. Stanowi m.in. narzędzie komunikacji między członkami konkretnej grupy narodowościowej. Tożsamość językowa wiąże się z pojęciem świadomości językowej, którą według W. Chlebdy (1995, s. 24) jest „zdolność człowieka do zdawania sobie sprawy ze stanu rzeczywistości językowej, w jakiej jest zanurzony, proces jej ujmowania (postrzegania, kategoryzowania, przetwarzania, internalizacji), wreszcie rezultat tego procesu w postaci pewnego złożonego, tematycznie określonego konstruktu mentalnego”.

W Gruzji językiem narodowym i państwowym jest gruziński. Język kształtował się razem z rozwojem kraju i został zapisany w konstytucji Gruzji. Istota języka jest o tyle ważna, że nie jest on jedynie narzędziem komunikacji ani nawet tylko nośnikiem informacji kulturowych czy tradycji. Jego znajomość lub nieznanomość może budzić poczucie swojskości lub wyobcowania. Jak pisze gruziński językoznawca M. Tabidze (2005, s. 25–26), znajomość/nieznanomość języka może decydować o przynależności do narodu na dwa sposoby: jeśli ktoś zna język gruziński, to jest Gruzinem, a jeśli ktoś nie zna języka gruzińskiego (lub język gruziński nie jest jego ojczystym językiem), to nie jest Gruzinem.

We wspomnianych badaniach respondentów pytano właśnie o znajomość języka na podstawie stwierdzeń M. Tabidzego. Na pytanie: *Czy zgadza się Pan/Pani ze zdaniem, że jeśli ktoś nie zna języka gruzińskiego, to nie jest Gruzinem* 48% respondentów odpowiedziało, że nie każdy musi znać język gruziński, aby stwierdzić, iż dana osoba jest Gruzinem. Na pytanie: *Czy uważa Pan/Pani, że język gruziński jest jednym z najważniejszych kryteriów identyfikacji Gruzinów?* prawie 90% odpowiedziało, że jest to bardzo ważne kryterium, a ok. 10% – że jest ważne. Żadna osoba nie zaznaczyła odpowiedzi *jest częściowo ważny* oraz *nie jest w ogóle ważny*.

Świadomość językową Gruzinów będziemy omawiać w odniesieniu do języka rosyjskiego. Różne kraje, imperia, które historycznie najeżdżały na Gruzję, nie zostawiły takiego śladu językowego (pojedyncze słowa są stosowane w języku gruzińskim) jak Rosja i język rosyjski.

Gdy Gruzja w latach 1801–1917¹⁴ należała do Imperium Rosyjskiego (włączenie nastąpiło za sprawą cara Aleksandra I, który ogłosił wcielenie Gruzji w skład Imperium), w kraju można było zaobserwować pewne procesy noszące znamiona polityki językowej, np. Imperium Rosyjskie zlikwidowało modlitwy w języku gruzińskim, w szkołach została wprowadzona obowiązkowa nauka po rosyjsku oraz zapanowała cenzura językowa; zaczęły się konflikty językowe między różnymi grupami etnicznymi na terytorium Gruzji (Tabidze 2005, s. 9–12). Według danych z 1913 r. w Gruzji nie istniały wyższe uczelnie; były tylko różne rodzaje gimnazjów (ok. 30), dwa seminaria nauczycielskie, szkoła plastyczna, seminarium duchowne, Instytut Pedagogiczny i wyższe kursy dla kobiet. Młodzież gruzińska, jeśli chciała mieć wykształcenie wyższe, musiała wyjechać na uczelnie do Sankt Petersburga, Moskwy, Kijowa czy Odessy. Niektórzy Gruzini trafili na polskie uczelnie, np. do Instytutu Weterynaryjnego w Warszawie i Instytutu Agronomicznego w Puławach (Materski 2000, s. 46–47).

W 1921 r. Armia Czerwona zaatakowała demokratyczną republikę Gruzji w celu przyłączenia kraju do Rosyjskiej Federacji Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR). Językiem dominującym i priorytetowym stał się rosyjski, polityka językowa została tak sformułowana, aby współgrała z polityką radziecką. Od momentu dołączenia Gruzji do Związku Radzieckiego zaszły wielkie zmiany na płaszczyźnie językowej, kulturowej, narodowościowej (Furier 2015, s. 179–180).

Proces rusyfikacji i promowania języka rosyjskiego nie dotyczył tylko jednego kraju, ale w Gruzji trwał dłużej niż w Polsce. W 1991 r., zaraz po odzyskaniu niepodległości, Furier przeprowadził badania na temat świadomości narodowej inteligencji gruzińskiej. Ciekawy jest aspekt językowy tych badań. Autor opisuje proces ankietowania:

w czasie badań przeprowadzono 270 ankiet, wśród których pięćdziesiąt zostało wydrukowanych w języku gruzińskim, a pozostałe w języku rosyjskim. Nastręczyło to pewne trudności związane z koniecznością wydrukowania ankiet w Tbilisi, bo w Polsce nie było wtedy możliwości technicznych druku w języku gruzińskim. Decyzja o użyciu języka gruzińskiego w kwestionariuszach była spowodowana wiedzą o niechęci Gruzinów, przeżywających odrodzenie uczuć narodowych, do posługiwania się językiem rosyjskim. Z drugiej strony, prowadzący badanie zdawali sobie sprawę, że znajomość języka gruzińskiego w piśmie nie jest wśród respondentów powszechna. Wynikało to z faktu, że od dawna język ten został zepchnięty do roli języka domowego. Dlatego w Gruzji używano go chętnie i biegle w mowie, a nie w piśmie. W pracy, urzędach i innych

¹⁴ W 1917 r. Gruzja zyskała niepodległość, która teoretycznie trwała do 1923 r., kiedy to została włączona do Związku Radzieckiego.

sytuacjach oficjalnych Gruzini używali w 1991 r. najczęściej języka rosyjskiego. Wszystkie ankiety zaopatrzone w krótką informację w języku gruzińskim o celu badania i prowadzącej je instytucji. Okazało się, że było to słuszne posunięcie, ponieważ brak tradycji prowadzenia badań socjologicznych, a w szczególności ankietowanych w Gruzji, spowodował, że respondenci często zaczynali rozmowę od pytania: co to takiego? (Furier 2015, s. 247–248).

Jak wynika z opisu, do takiego stanu świadomość językową Gruzinów doprowadziło ok. 70 lat członkostwa w ZSRR i wcześniej ponad 100 lat wspólnej historii z Imperium Rosyjskim. A. Furier po kilku latach znów decydował się przeprowadzić podobne badania. W 1995 r. Gruzja była w stanie kryzysu ekonomicznego i politycznego – zaraz po wojnie abchasko-gruzińskiej oraz śmierci pierwszego prezydenta niepodległej republiki gruzińskiej. Autor pisze:

wszystkie egzemplarze użytego w 1995 r. kwestionariusza wydrukowano w języku rosyjskim. W odróżnieniu od 1991 r. nie udało się, z przyczyn technicznych, wydrukować części ankiet w języku gruzińskim. Było to przyczyną wielu nieżyczliwych komentarzy w trakcie badań, jak stwierdzenie „W Gruzji mówi się po gruzińsku” i trudności w ich wypełnianiu przez część studentów słabo znających pisownię rosyjską. [...] Po czterech latach okazało się, że respondenci zadeklarowali w większości chęć wypełniania ankiet w języku gruzińskim. Uwzględniając tę różnicę, wyrażono zgodę na wpisywanie odpowiedzi w języku gruzińskim (Furier 2015, s. 315–316).

Po upadku ZSRR państwo dopiero po 2005 r. ustanowiło w Gruzji politykę językową na korzyść języka gruzińskiego. Po tzw. rewolucji róż w 2003 r., kiedy upadł rząd E. Szewardnadzego, młody przywódca M. Saakaszwili przeprowadził różne zmiany, m.in. w systemie edukacyjnym¹⁵. Od 2005 r. zmiany stały się bardzo zauważalne w całym kraju. Saakaszwili wielokrotnie wspominał, że po reformie antykorupcyjnej i antykryminalnej zmiana w systemie edukacyjnym była najbardziej efektywną reformą¹⁶. Zmiany dotyczyły również polepszania znajomości języka państwowego, wspierania języków mniejszości oraz zmian w zakresie nauczania języków obcych. Jeśli wcześniej (nawet po upadku Związku Radzieckiego w 1991 r.) rosyjski był wciąż dominującym językiem obcym,

¹⁵ *Miłość Gruzji do kwiatów: rewolucja „zwiędłych róż”?*, <http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Wschodnioznawstwo/Wschodnioznawstwo-r2008-t2/Wschodnioznawstwo-r2008-t2-s45-70/Wschodnioznawstwo-r2008-t2-s45-70.pdf> [dostęp: 30.09.2019].

¹⁶ *Najbardziej jestem dumny z reform w systemie edukacyjnym*, <http://www.tabula.ge/ge/story/61596-mixeil-saakashvili-kvelaze-metad-ganatlbeis-reformit-vamakobt> [dostęp: 30.09.2019].

to po rewolucji, a szczególnie od 2010 r., najpopularniejszym językiem obcym stał się angielski.

Przytoczone przykłady pokazują, jak duża była presja w kwestii pozbywania się przez Gruzinów kultury narodowościowej i języka. Młodsze pokolenia, które są wychowywane w nowym systemie, mają inne wartości i odmienną świadomość narodową. Zmiany w świadomości zauważalne były już kilka lat po upadku ZSRR, czego dowodzą m.in. komentarze Gruzinów badanych przez Furiera: „w Gruzji mówi się po gruzińsku”. Minęło prawie dwadzieścia lat od uzyskania przez Gruzję niepodległości; dziś zapewne większość młodych respondentów nie umiałaby już w ogóle wypełnić ankiety napisanej po rosyjsku.

Bibliografia

- Altermatt A. (1998), *Sarajewo przestrzega: etnacionalizm w Europie*, Kraków.
- Bierzyńska-Sudoł M. (2013), *Proces podtrzymywania tożsamości narodowej współczesnych migrantów polskich w przestrzeni Internetu*, Bydgoszcz.
- Błuszkowski J. (2005), *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa.
- Boksański Z., Piotrowski A., Ziółkowski M. (1977), *Socjologia języka*, Warszawa.
- Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre H. (1992), *Tożsamość a odmienność kulturowa*, Warszawa.
- Budyta-Budzyńska M. (2010), *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa.
- Burszta W.J. (2004), *Różnorodność i tożsamość: antropologia jako kulturowa refleksyjność*, Poznań.
- Cambridge Advanced Learner's Dictionary* (1995), Cambridge.
- Castells M. (2008), *Siła tożsamości*, Warszawa.
- Chlebda W. (1995), *Fatum i nadzieja. Szkice do obrazu samoświadomości językowej dzisiejszych Rosjan*, Opole
- Dzidziguri S. (1990), *Historia języka gruzińskiego*, Tbilisi.
- Furier A. (2015), *Gruzja niepodległa – od monarchiom do republiki*, Szczecin.
- Grotowska S. (2003), *Tożsamość jednostki w perspektywie wydarzeń i planów życiowych*, w: *Biografia o tożsamości*, red. I. Szlachcicowa, Wrocław.
- [ISJP] *Inny słownik języka polskiego 2000*, red. M. Bańko, Warszawa.
- Japaridze A. (2008), *Kształtowanie języka kościelnego*, Tbilisi.
- Kaganiec-Kamieńska A. (2008), *Tożsamość na pograniczu kultur*, Kraków.
- Kłoskowska A. (1996), *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa.
- Lubaś W. (2009), *Polityka językowa*, Opole.
- Majcherek J. (2009), *Kultura, osoba, tożsamość*, Kraków.

Marxism and the National Question, <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1913/03a.htm> [dostęp: 30.09.2019].

Materski W. (2000), *Gruzja*, Warszawa.

Naród, https://simartle.wordpress.com/2010/09/24/eri_natio [dostęp: 30.09.2019].

Nation, Cambridge Online Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nation> [dostęp: 30.09.2019].

Nazewnictwo geograficzne świata (2005), Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, http://ksng.gugik.gov.pl/wydawnictwa_ngs.php [dostęp: 30.09.2019].

Niewiara A. (2009), *Kształty Polskiej tożsamości*, Katowice.

Putkaradze T. (2008), *Tożsamość narodowa Gruzinów (identity), według nowoczesnej nauki oraz perspektywy politycznej*, Tbilisi.

Skudrzyk A., Urban K. (2010), *Świadomość językowo-kulturowa społeczności lokalnych*, Katowice.

Skudrzyk A., Tambor J., Urban K., Wolińska O. (2001), *Gwara śląska – świadectwo kultury, narzędzie komunikacji*, Katowice.

Słownik edukacji obywatelskiej 1999, red. A. Czabaraszwili, Tbilisi.

Słownik edukacji obywatelskiej 2005, red. L. Aleksidze, Tbilisi.

Słownik etnologiczny, terminy ogólne 1987, red. Z. Staszczak, Warszawa – Poznań.

[SEJP] *Słownik etymologiczny języka polskiego 2005*, red. W. Boryś, Kraków.

[SJP] *Słownik języka polskiego 2005*, red. M. Szymczak, Warszawa.

[SWJP] *Słownik współczesnego języka polskiego 1996*, red. B. Dunaj, Warszawa.

Smith A. (2009), *Bogactwo narodów: biografia*, Warszawa.

Szul R. (2009), *Język, naród, państwo*, Warszawa.

Tabidze M. (2005), *Problems of the Georgian Language and its functioning Factors in Georgia*, Tbilisi.

Tambor J. (2008), *Mowa Górnoślązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*, Katowice.

Tambor J. (2010), *Kulturowe wyznaczniki tożsamości*, w: Kongres Kultury Województwa Śląskiego, Katowice.

Tambor J. (2014), *Status języka a wola ludu i kodyfikacja. Przypadek śląski*, „Forum Lingwistyczne” 2014.

Tożsamość narodowa Polaków oraz postrzeganie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Komunikat z badań 2005, CBOS, oprac. J. Lewandowska, Warszawa, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_084_05.PDF, [dostęp: 30.09.2019].

Uniwersalny słownik języka gruzińskiego 2006, red. A. Elerdaszwili, Tbilisi.

Streszczenie

Świadomość językowa i narodowa Gruzinów

W kształtowaniu tożsamości narodowej dużą rolę odgrywają różne wartości, a świadomość tych wartości – czyli własne procesy myślowe – jest niezwykle ważna. Tożsamość gruzińska kształtowała się pod wpływem tradycji greckiej, rzymskiej, perskiej, mongolskiej, tureckiej, rosyjskiej i radzieckiej, a więc w większości krajów, przez które Gruzja była wielokrotnie okupowana. Władcy tych krajów i imperiów dążyli do podporządkowania sobie Gruzji na swój sposób. Jest to znaczące, gdyż w kształtowaniu się narodu niezwykle istotną, jeśli nie najważniejszą, rolę odgrywają język, religia, jak również historia, terytorium, poczucie świadomości narodowej oraz tradycja.

Warto przyjrzeć się badaniom, które przeprowadziło Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) w 2005 roku. Zapytano w nim, jakie cechy Polacy uważają za decydujące o przynależności do narodu polskiego, prosząc o wybranie z podanej listy dwóch najważniejszych kryteriów. Mimo że dość duża grupa ankietowanych miała trudności z udzieleniem odpowiedzi, większość zaznaczyła: „aby on sam czuł się Polakiem”.

W źródłach gruzińskich nie ma podobnych badań dotyczących Gruzinów, które przeprowadziłyby instytucje państwowe lub inne organizacje. Ze względu na brak informacji o poczuciu przynależności Gruzinów, w 2017 i 2018 r. podjęłam się samodzielnego przeprowadzenia takich badań.

Słowa kluczowe: naród, świadomość narodowa Gruzinów, świadomość językowa Gruzinów, tożsamość narodowa, tożsamość językowa

Summary

Georgian Language and National Consciousness

During the national identity formation different values play a vital role, and awareness of these values is highly significant for our own thinking process. The Georgian national identity was formed under the influence of Greek, Roman, Persian, Mongolian, Turkish, Russian, Soviet traditions – these are countries or empires (except Soviet Union) which occupied Georgia many times in history. The rulers of these countries strove to subordinate Georgia in their own ways. During the national identity formation process language, religion, tradition and national consciousness played a crucial role.

It is interesting to look into a study conducted by the Center of Public Opinion (CBOS) in 2005. The study asked Polish people to name characteristics of

a person in order to consider him/her as a member Polish nation. Respondents were given right to choose two options from the available options. Majority of people chose the option “Most important is that a person considers himself or herself as Polish”. There are no similar studied found in Georgia. To reduce the gap in literature, I decided to conduct a study myself in 2017–2018.

Keywords: nation, Georgian national consciousness, Georgian language consciousness, national identity, linguistic identity

